

Lees met beleid. Ex-librissen ontworpen door Johan Huizinga

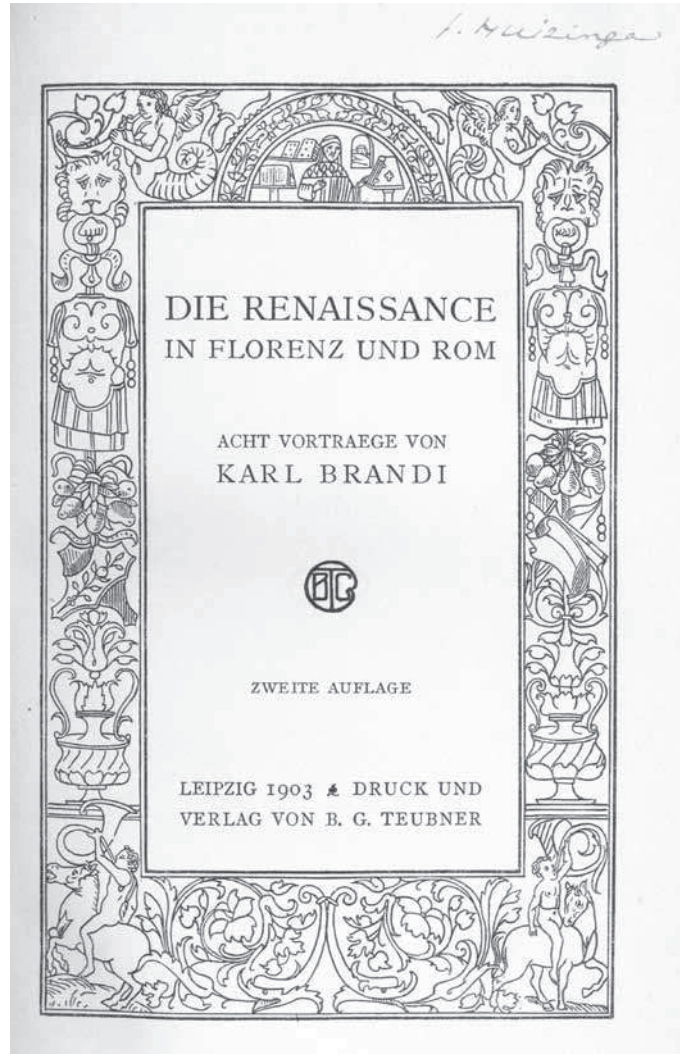
ANTON VAN DER LEM

De bibliotheek van de Nederlandse cultuurhistoricus Johan Huizinga (1872-1945) is helaas niet als geheel bewaard gebleven. Als bewonderaar van zijn werk en als conservator in de Universitaire Bibliotheken Leiden heb ik het mij als taak gesteld om de verspreide boeken van deze Leidse hoogleraar op te sporen en als een bijzondere collectie in de Universiteitsbibliotheek te bewaren.¹ Daar hebben de boeken nu een eigen signatuur (HUIZIN 2000 en hoger) en kunnen zij gebruikt worden als aanvulling op de handschriftelijke nalatenschap van Huizinga. Dit zogeheten Huizinga-archief wordt momenteel voor digitalisering gereed gemaakt en zal eind 2017 volledig op het internet beschikbaar komen.²

Voor het terugzoeken van zijn bibliotheek is het enige hulpmiddel zijn naam: 'J. Huizinga', in zijn nette hand geschreven in de rechterbovenhoek van de titelpagina of van de voorkant van het boek (afb. 1). In geen van de 50 tot nu toe teruggevonden boeken is een ex-libris ingeplakt. Des te groter was mijn verrassing toen zijn jongste dochter, Laura M. Conley-Huizinga, woonachtig in New York, mij meedeelde dat zij een exemplaar van zijn ex-libris bezit (afb. 2). Een ander ex-libris met 'J. Huizinga' duikt sinds twee jaar regelmatig op in de Nederlandse antiquariaten. De boeken met dit ex-libris hebben toebehoord aan Huizinga's oudere broer Jakob Huizinga (1870-1948). In de zomer van 2015 is het Huizinga-archief verrijkt met een schenking van Mary V. Kist-Reinshagen, Huizinga's tweede kleindochter. Daarin bevinden zich nu twee ex-librissen die Huizinga voor

¹ Anton van der Lem, *Een bibliotheek als wederopstanding: welke boeken bezat Johan Huizinga?* Ruurlo 2013.

² Anton van der Lem, *Inventaris van het archief van Johan Huizinga. Bibliografie 1897-1997.* Leiden 1998.

1 Karl Brandi, *Die Renaissance in Florenz und Rom*. Leipzig 1903. (Leiden, UB, HUIZIN 2019).

EX-LIBRISSEN
ONTWORPEN DOOR
JOHAN HUIZINGA

2 Het ex-libris van Johan Huizinga, door hem zelf getekend. (New York, Laura M. Conley-Huizinga).

haar bezit. Alle reden dus om deze ex-librisen eens in samenhang te presenteren.

Vanaf zijn kinderjaren stond Huizinga bekend om zijn te-kentalent. Hij heeft ook enkele jaren tekenlessen gevolgd, maar zich nooit als professioneel tekenaar of schilder willen ontwikkelen.³ Wel schreef hij eens beeldend kunstenaar Jan Veth over zijn tekeningen: 'U zult waarschijnlijk gemerkt hebben, dat al mijn tekeningen eerst met potlood dun geschetst zijn, dat is geloof ik, eigenlijk niet de rechte manier van penteekenen, maar ik heb mij die uit gebrek aan een vaste techniek aangewend.'⁴ Behalve dat hij tekende, waagde hij zich ook een enkele keer aan een houtblokje of ets.⁵

Wanneer hij zijn ex-libris heeft ontworpen, is onbekend. We weten dat hij als jongen al graag las en boeken vroeg aan Sint-Nicolaas of voor zijn verjaardag, 7 december. Het vroegste teruggevonden boek uit zijn bibliotheek met eigendomskenmerk dateert uit 1898. Het is het enige boek waarin hij zijn naam laat voorafgaan door zijn doctorstitel, die hij een jaar eerder verwor-

³ Anton van der Lem, *Johan Huizinga. Leven en werk in beelden en documenten*. Amsterdam 1993, hoofdstuk 4: Huizinga als tekenaar. Ook de andere biografische gegevens zijn hier terug te vinden.

⁴ J. Huizinga, *Briefwisseling*. 3 dln. Utrecht/Antwerpen 1989-1991, dl. 1, nr. 2 (d.d. 17 november 1895).

⁵ Van der Lem, *Johan Huizinga*, afb. 40, p. 103, gezicht op Westkapelle.

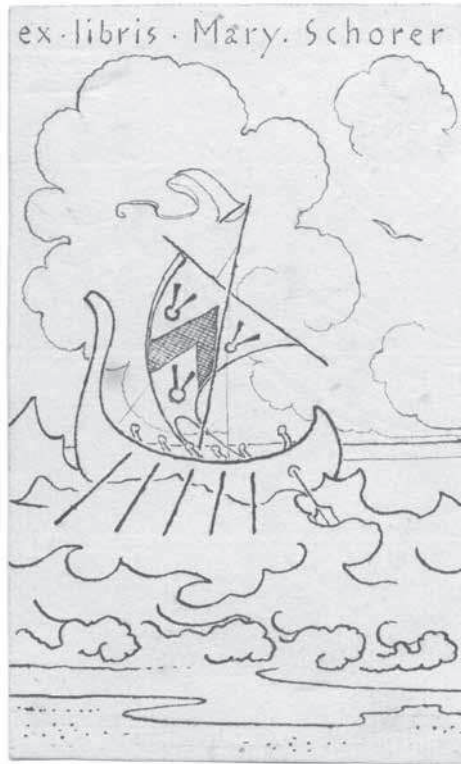
3 Huizinga lezend aan tafel in huize Toornvliet. (Leiden, UB, BPL 3711: 3, nr. 5; geschenk van Jacoba de Jonge-de Meijere).

ven had.⁶ Zijn ex-libris is ongetwijfeld een (ironisch) zelfportret: hij tekende zich als lezer, met het boek plat liggend op tafel. Hij houdt zijn rug recht en heeft zijn hoofd gebogen over het boek, handen in de schoot. Dus vooral niet met een ellenboog op tafel en zijn hand onder zijn kin. Die karakteristieke houding is ook op latere foto's terug te vinden (afb. 3). Hij leest bij het licht van een olielamp, zoals we die eveneens aantreffen op foto's en in zijn schetsboeken. Het meest bijzonder is de hemel met tal van figuren. Hoe we deze moeten duiden laat ik graag over aan ieders vrije interpretatie. Bijna zou ik schrijven: Huizinga heeft 'the cloud' voorspeld, maar ik houd mij in. Herkenbare gezichtjes zijn er niet – of vergis ik mij? Het zijn allemaal kleine amoeben of (Groningse?) aardappelkoppen, zoals de vele tientallen gezichten op de tekening 'Daniel Raap op een slede begraven'.⁷ Vermoedelijk is het ex-libris bij dit gewassen pentekeningetje gebleven en nooit als ex-libris gedrukt. Het maken van een ontwerp voor een ex-libris is één ding, het laten afdrukken om effectief in te plakken is een tweede.

Het is onmiskenbaar dat Huizinga ook de drie ex-librissen heeft ontworpen voor zijn vrouw, Mary Vincentia Schorer (1874-

⁶ Zie Van der Lem, *Een bibliotheek als wederopstanding*; HUIZIN 2007; Thomas a Kempis, *De imitatie Christi libri IV*. G. de Gregor ed. Leipzig 1840.

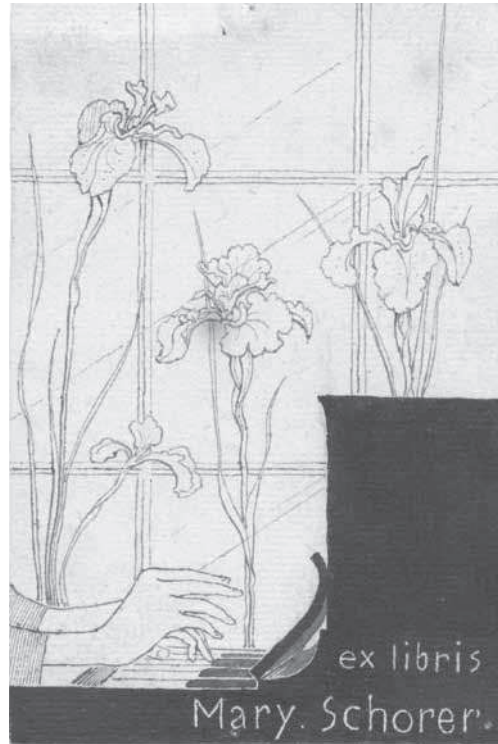
⁷ J. Huizinga, *Keur van gedenkwaardige tafereelen betreffende de vaderlandse geschiedenis*. Amsterdam 1951, onder jaartal 1754.

EX-LIBRISSEN
ONTWORPEN DOOR
JOHAN HUIZINGA

4 Het ex-libris, door Huizinga getekend, voor zijn verloofde Mary V. Schorer. Het zeil op het schip voert het wapen van de familie Schorer. (Leiden, UB, BPL 3711: 4; geschenk van Mary V. Kist-Reinshagen).

1914), met wie hij trouwde in 1902. Zij was de dochter van de burgemeester van Middelburg, jhr. Leonhard Schorer. Het onderwerp is nu niet bepaald jongedamesachtig of *standesgemäss* met deze in 1813 geadelde steenrijke familie: een vroegmiddeleeuws schip met bollend zeil (afb. 4). Maar het zeil draagt het wapen van de familie Schorer: een keper met daarboven drie droogscheerderscharen. Het zijn geen schapenscharen, want dan zouden ze gepunt zijn geweest, terwijl hier de punten zijn afgevlakt. De achterkant van het ex-libris toont lijmresten, dus kennelijk heeft ze dit gebruikt. Ik sluit overigens niet uit dat Mary Schorer op haar wenken kon worden bediend door haar Han, die zo vaardig was in het maken van tekeningetjes dat het een kolfje naar zijn hand geweest moet zijn om bij elke boektitel

5 Het ex-libris, door Huizinga getekend, voor de bladmuziek van Mary V. Schorer. (Amsterdam, Mary V. Kist-Reinshagen).

even snel een toepasselijk ex-libris te maken. Maar waarschijnlijk is dit niet. Een tweede ex-libris sluit veel nauwer aan bij een van haar hobby's: het pianospelen (afb. 5). We zien de hoge piano van de zijkant. Tere virtueuze vingertjes vliegen over de toetsen om zelf de muziek te genieten en de heer des huizes genoeg te verschaffen. Blijkens een aantekening op de achterkant zat het ex-libris voorin de volledige werken van Johann Sebastian Bach. Volgens de familieoverlevering zou de bladmuziek na het overlijden van Mary zijn verkocht, waarbij de ex-librissen werden uitgesneden. In de vensterbank staan irissen, gewoonlijk het symbool van de trouw of de wijsheid.

Het derde ex-libris vermeldt haar naam als gehuwde vrouw: Mary Huizinga-Schorer. Het gaat hier om afdrukken van een houtblokje, waarvan tot nu toe twee velletjes bekend zijn. Het

6 Het ex-libris, door Huizinga in hout gesneden, voor zijn echtgenote Mary V. Huizinga-Schorer. (Leiden, UB, BPL 3711: 4; geschenk van Mary V. Kist-Reinshagen).

exemplaar van Huizinga's dochter Laura was door deze ter beschikking gesteld voor de Huizinga-tentoonstelling in het Academisch Historisch Museum in Leiden, eind 1991.⁸ Het tweede bevindt zich nu in het Huizinga-archief, als onderdeel van de recente schenking (afb. 6). Lijmsporen hebben de exemplaren niet. De voorstelling toont een ingedommeld mensje van niet al te jonge leeftijd. Het figuurtje is wat onbeholpen vormgegeven, wat zal komen door Huizinga's onervarenheid met het houtsnijden. Of dit zijn Mary heeft kunnen bekoren? De spreuk luidt: 'Sit ita lectio temperata cui finem consilium non lassitudo imponat'. Wat vrij vertaald wil zeggen: Lees met beleid en wel zo dat het verworven inzicht en niet moeheid je ermee doet stoppen.

In de tentoonstellingscatalogus van 1991 liet ik de vraag ter-

⁸ Anton van der Lem, *Een zweven over de tuinen van de geest: Leven en werk van Johan Huizinga*. Catalogus van de tentoonstelling gehouden in het Academisch Historisch Museum te Leiden van 18 december 1991 t/m 14 februari 1992. Leiden 1991, nr. 424.

zijde op wie de Latijnse spreuk terug te voeren was. Nu blijkt het een citaat te zijn van Pelagius, een Britse monnik die leefde rond 400. Pelagius ontkende de erfzonde en betoogde dat de mens uit vrije wil naar het goede kon streven. Nadat kerkvader Augustinus de fiolen van zijn toorn over hem had uitgestort werd Pelagius op het Concilie van Carthago in 418 veroordeeld.⁹ Het citaat is door Huizinga op het lezen in het algemeen toegepast, terwijl Pelagius specifiek het lezen van de Heilige Schrift bedoelde – het originele citaat luidde iets afwijkend: ‘Sit *ipsa lectio etc.*’, waarmee het lezen als handeling centraal kwam te staan.¹⁰

De vraag is nu hoe Huizinga hierbij kwam. Ongetwijfeld schudt hij nu *in the cloud* zijn hoofd om mijn onbeholpen pogingen hier achter te komen. Huizinga schreef in zijn herinneringen over zijn kennis van de klassieke talen: ‘Mijn Latijn kwam te liggen tussen Augustinus en Erasmus (al las ik beiden eerst veel later)’, dus bij het middeleeuwse en niet bij het klassieke Latijn.¹¹ Uit welke lectuur kan deze spreuk hem bekend zijn geweest? Omdat zijn archief ons hier in de steek laat, is juist wat hij aan boeken bezat des te belangrijker, ook al was die boekerij van bescheiden omvang. Om een ander klassiek citaat te vermelden: als motto van zijn *In de schaduwen van morgen* (Haarlem 1935) fungeert een woord van Bernardus van Clairvaux: ‘Habet mundus iste noctes suas et non paucas’ (die wereld heeft haar nachten en niet weinige). Deze spreuk gebruikte hij al eerder op de door hem gemaakte tekening voor het promotiefeest van zijn vriend Chris van Valkenburg uit 1897, waarin de heilige zelf deze spreuk omhoog houdt.¹² Nu is de spreuk van Bernardus van Clairvaux meer verbreid dan die van Pelagius. Uit welk boek en voor welk onderzoek Huizinga het citaat heeft gevonden, heb ik tot nu toe niet kunnen achterhalen.

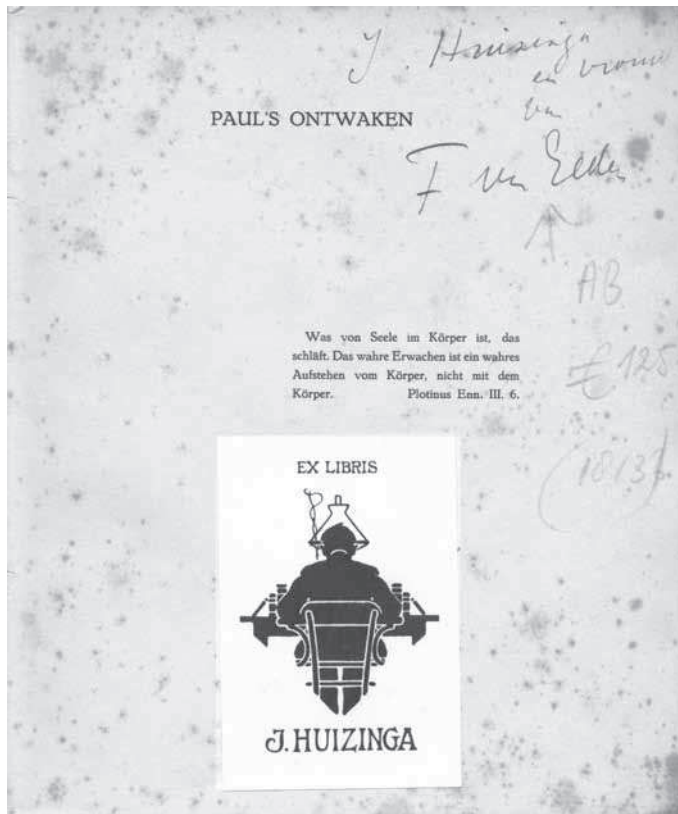
Volledigheidshalve en om misverstanden te voorkomen, presenteer ik hier ook het ex-libris van broer Jakob Huizinga, die medicus was maar een brede literaire en historische belangstelling had. Een moment kwam het bij mij op of dit mogelijk ook door Johan Huizinga getekend was, zij het in een heel andere stijl (afb. 7).¹³ Wie in een antiquariaatscatalogus een boek

⁹ Voor Pelagius, zie: *Augustinus-Lexikon*. Bazel 2014, IV, Fasc. 3-4, p. 624-640. Arnoud S.Q. Visser, *Reading Augustine in the Reformation: The flexibility of intellectual authority in Europe, 1500-1620*. Oxford 2011, p. 118.

¹⁰ Pelagius, *Life and letters*. B.R. Rees ed. Woodbridge 1991, dl. 2, brief aan Demetrias, brief 17, hoofdstuk 23, par. 3, waaruit: ‘Those who seek God shall find wisdom with righteousness. But your reading must be done in moderation and a limit imposed on it by prudence and not by fatigue.’ (p. 61).

¹¹ J. Huizinga, *Mijn weg tot de historie*. Haarlem 1947, p. 16 (v.w.i., p. 17).

¹² Afbeelding in: Van der Lem, *Een zweven*, nr. 45.

EX-LIBRISSEN
ONTWORPEN DOOR
JOHAN HUIZINGA

7 Het ex-libris van Jakob Huizinga in: Frederik van Eeden, *Paul's ontwaken*. Amsterdam 1913. Met opdracht van de schrijver. (Leiden, UB, 20674 D 35).

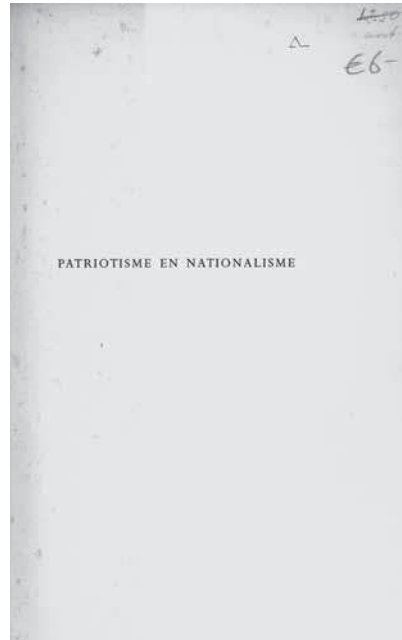
aangeboden ziet met 'ex-libris van J. Huizinga', is dus gewaarschuwd dat het vrijwel zeker niet om de historicus gaat, maar om diens broer. Merkwaardig is dat het ex-libris overeenkomt met de afbeelding op de band van *De lamp van den meester* door Sari van Bussum (afb. 8).¹⁴ De tekeningen in het boek, gemaakt door E.J. Veenendaal, wijken te sterk af van de tekening op het omslag om deze ook aan hem toe te schrijven. Het zou natuurlijk kunnen dat Jakob Huizinga zijn ex-libris naar het voorbeeld van het boekomslag heeft laten maken en vervolgens heeft ingeplakt, dus niet na onmiddellijke aankoop van zijn boeken.

¹³ In: Frederik van Eeden, *Paul's ontwaken*. Amsterdam 1913, met opdracht: 'J. Huizinga en vrouw van E. van Eeden' (Leiden, UB, 20674 D 35).

¹⁴ Sari van Bussum, *De lamp van den meester*. Zeist 1927.

8 Sani van Bussum, *De lamp van den meester*. Zeist 1927. (Leiden, UB, 6179 E 50).

9 J. Huizinga, *Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis tot het einde der 19e eeuw*. Haarlem 1940. (Leiden, UB, HUIZIN 308 ned 1 (2)).

¹⁵ J. Huizinga, *Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis tot het einde der 19e eeuw*. Haarlem 1940 (Leiden, UB, HUIZIN 308 ned 1 (2)).

Tenslotte nog een curieus beeldmerkje dat wel zeker door Huizinga getekend is: twee beentjes, met de voetjes naar rechts. Het was de aanduiding voor 'De Beentjes', een informele wandelclub van vijf Leidse professoren, die er op woensdagmiddagen op uit trokken. Behalve Huizinga waren dat de anatoom J.A.J. Barge, de theoloog G.J. Heering, de rechtsgeleerde E.M. Meijers en de medicus J. van der Hoeve. Onlangs verwierf ik voor de collectie van de UB Leiden een exemplaar van Huizinga's *Over patriotisme en nationalisme* (Haarlem 1940), met dit beeldmerk (afb. 9).¹⁵ Het bleek een geschenk van hem te zijn aan Heering, die het niet alleen heeft gelezen, maar ook van aantekeningen voorzien. Het beeldmerk alleen, zonder verdere geschreven opdracht in woorden, was voldoende om de vriendschap tot uitdrukking te brengen. Het kan dus alleen voorkomen in boeken uit

het bezit van de vier genoemde vrienden. O ja, ook Barge bediende zich van het beeldmerk, maar hij tekende ze met de voetjes naar links.

Huizinga's boeken die in het bezit van de familie bleven, zijn door verschillende familieleden aan de Huizinga-collectie geschonken. Een ander deel is destijds verkocht aan de Leidse antiquaar Vosmaer, die in veel van Huizinga's boeken zijn eigen ex-libris plakte (afb. 10). Het is dus mogelijk dat een boek met dit ex-libris aan de historicus heeft toebehoord. Met het presenteren van de ex-librissen in deze rubriek hoop ik uw aandacht te hebben gewekt of gescherpt om boeken uit de bibliotheek van onze geschiedschrijver terug te vinden en aan te bieden aan onze Huizinga-collectie.

10 Het ex-libris van de antiquaar Vosmaer, geplakt in een van de boeken die door hem na Huizinga's overlijden waren gekocht. (Leiden, UB, HUIZIN 2036).